

UDK 902/904(05)

ISSN 0581-7501 (print)
ISSN 2232-8513 (online)
ISSN 2232-8521 (CD)

GLASNIK

ZEMALJSKOG MUZEJA BOSNE I HERCEGOVINE
HERALD OF THE NATIONAL MUSEUM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

ARHEOLOGIJA
ARCHAEOLOGY

GLASNIK

Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine

Herald of the National Museum of Bosnia and Herzegovina

Izdavač/Publisher

Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
National Museum of Bosnia and Herzegovina

Adresa uredništva/Address of the editor's office

Zmaja od Bosne 3, 71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina/Bosnia and Herzegovina
Telefon/Phone +387 (0)33 262 710
e-mail: urednistvo.gzmbih.a@zemaljskimuzej.ba
<http://www.zemaljskimuzej.ba>

Za izdavača/For the Publisher

Ana Marić

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Adnan Busuladžić

Tehnički urednik/Technical editor

Adisa Lepić

Uredništvo/Editorial Board

Mirsad Sijarić, Ana Marić, Adnan Busuladžić, Adisa Lepić (Sarajevo), Jacqueline Balen, Željko Demo, Dejan Zadro, Hrvoje Potrebica, Nikola Vukosavljević (Zagreb), Dejan Radičević (Beograd), Blagoje Govedarica (Berlin), Ivo Dragičević (Ljubuški), Jana Horvat, Marjeta Šašel Kos (Ljubljana), Alan Rushworth (New Castle), Danijel Džino (Sydney), Svend Hansen (Berlin).

Prijevod na BHS jezike/BCS language translation

Aida Mlinarević

Prijevod na engleski/English translation

Aida Mlinarević

Lektura BHS/BCS Language Editor

Zenaida Karavdić

Korektura BHS/BCS Proofreads

Zenaida Karavdić

Lektura engleski jezik/English Language Editor

Andrew Lawler

Korektura engleskog jezika/ English Language Proofreads

Andrew Lawler

Naslovna strana/Cover page

Hamdija Dizdar

Grafičko oblikovanje i prijelom/Layout

Suad Pašić

UDK

Igor Mišković

Štampa/Printed by

Dobra knjiga d.o.o.

Tiraž/Issued

300 primjeraka/ 300 copies

Časopis je referiran u/The journal is included in

CEEOL – Central and Eastern European Online Library
EBSCO – Information services, Ipswich

Službena skraćenica časopisa je GZM BiH, n. s. A
Official abbreviation of this journal's title is GZM BiH n. s. A

UDK 902/904(05)

ISSN 0581-7501 (print)
ISSN 2232-8513 (online)
ISSN 2232-8521 (CD)

GLASNIK

ZEMALJSKOG MUZEJA
BOSNE I HERCEGOVINE

HERALD

OF THE NATIONAL MUSEUM
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

ARHEOLOGIJA

ARCHAEOLOGY

NOVA SERIJA – NEW SERIES

SVESKA – VOLUME 57 – 2025.

GZM BiH (A)	n. s. 57	130 stranica	SARAJEVO	2025.
-------------	----------	--------------	----------	-------

SADRŽAJ / CONTENTS

- 7–40 Aleksandar Jašarević
Samostanska bronza: kolekcija predmeta kasnog bronzanog i ranog željeznog doba iz Franjevačkog samostana u Visokom
Monastic Bronze: A Collection of Late Bronze and Early Iron Age Artifacts from the Franciscan Monastery in Visoko
- 41–50 Esad Vesković, Lejla Bajramović
Izlaganje prahistorijskog čamca iz Donje Doline u otvorenom izložbenom prostoru
Display of the Prehistoric Boat from Donja Dolina in an Open Exhibition Space
- 51–68 Anita Rapan Papeša, Marija Mihaljević, Ana Pavleković
Avarodobni nalazi u okolici Nove Gradiške
Avar-Period Finds in the Vicinity of Nova Gradiška
- 69–100 Andrea Mekić, Snježana Vasilj
Novootkrivena figuralna ploča iz Zavale (Općina Ravno): Ikonografsko-stilska analiza i prilog kontekstualizaciji kamenih ulomaka
Newly Discovered Relief Slab from Zavala (Ravno Municipality): Iconographic-Stylistic Analysis and a Contribution to the Contextualization of Stone Fragments
- 101–116 Mehmed Kardaš
Ćirilični zapis na olovnoj pločici iz Fatničkog polja: Prilog proučavanju srednjovjekovnih bosanskih amuleta
Cyrillic Inscription on a Lead Tablet from Fatničko Polje: A Contribution to the Study of Medieval Bosnian Amulets
- 117–120 Adisa Lepić
In memoriam: Tihomir Glavaš (1951–2021.)
In memoriam: Tihomir Glavaš (1951–2021)
- 121–124 Danijel Džino
In memoriam Ante Milošević (1953.–2025.)
In memoriam Ante Milošević (1953–2025)
- 125–130 Upute autorima
Guidelines for Contributors

Ćirilичni zapis na olovnoj pločici iz Fatničkog polja: Prilog proučavanju srednjovjekovnih bosanskih amuleta

Cyrillic Inscription on a Lead Tablet from Fatničko Polje: A Contribution to the Study of Medieval Bosnian Amulets

MEHMED KARDAŠ

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1, Sarajevo
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

Originalni naučni rad
Original scientific paper

UDK: 904:003.349-034.4 (497.6 Fatničko polje)“ 04/14“

Primljeno/Received: 11.9.2025.
Prihvaćeno/Accepted: 15.9.2025.

Sažetak: U radu se donosi čitanje i analiza apotropejskog ćiriličnog zapisa s olovne pločice koja je pohranjena u Zemaljskom muzeju BiH pod inventarnim brojem 807. Pločica je pronađena krajem 19. stoljeća na ruševinama stare crkve u Fatničkom polju kod Bileća, na posjedu Jovana Popare, a 1895. godine u Zemaljski muzej ju je poslao Kotarski ured Bileća. Riječ je o oštećenom amuletu čiji je sadržaj molitva sv. Trifuna protiv najezde štetočina koje napadaju njive, vrtove i vinograde. U ovom radu se, pored čitanja i transliteracije teksta, komentira pismo i jezik zapisa te se njegov sadržaj stavlja u kontekst sličnih slavenskih apokrifnih tekstova. Poređenje fatničkog zapisa s drugim dostupnim primjercima ove molitve pokazalo je da se ovaj zapis najbolje podudara s tekstom molitve u zborniku apokrifa iz manastira Savina (XVI–XVII), na osnovu čega se može pretpostaviti da su ovakvi apokrifi bili rašireni u srednjovjekovnoj Bosni.

Ključne riječi: olovna pločica, amulet, Fatničko polje kod Bileća, ćirilični apotropejski zapis, molitva sv. Trifuna, slavenski apokrifi

Summary: This paper presents the reading and analysis of the apotropaic Cyrillic inscription from a lead tablet stored in the National Museum of Bosnia and Herzegovina under inventory number 807. The tablet was found at the end of the 19th century at the ruins of the old church in Fatničko Polje (Fatnica Field) near Bileća, on the property of Jovan Popara. It was sent to the National Museum by the District Office of Bileća in 1895. It is a damaged amulet whose content is the prayer of St. Tryphon against infestations of pests that attack fields, gardens and vineyards. This paper, in addition to presenting a reading and transliteration of the text, comments on the script and language of the inscription, and its content is placed in the context of similar Slavic apocryphal texts. A comparison of the Fatnica inscription with other available copies of this prayer showed that this record best matches the text of a prayer in the collection of apocrypha from the Savina monastery (XVI–XVII), on the basis of which it can be assumed that such apocrypha were widespread in medieval Bosnia.

Keywords: Lead tablet, amulet, Fatničko Polje near Bileća, Cyrillic apotropaic inscription, Prayer of St. Tryphon, Slavic apocryph

UVOD

U Arheološkoj zbirci Zemaljskog muzeja BiH pohranjena je olovna pločica koja je pronađena krajem 19. stoljeća u Fatničkom polju kod Bileće. Prema podacima u inventarnoj knjizi, gdje je pločica zavedena pod brojem 807, riječ je o artefaktu pronađenom na ruševinama stare crkve u Fatničkom polju kod Bileće, na posjedu Jovana Popare. Godine 1895. pločicu je u Zemaljski muzej poslao Kotarski ured Bileća.¹

O okolnostima pronalaska pločice dostupna literatura ne nudi nikakve podatke. Također se ne zna da li je pločica pronađena u sklopu arheološkog istraživanja ili je slučajni nalaz. Budući da u arheološkoj literaturi izostaju bilo kakvi podaci o nekom sistemskom istraživanju ovoga terena,² moguće je da je nalaz slučajan te da je vlasnik posjeda artefakt predao Kotarskom uredu Bileća. Otprilike u isto vrijeme, 1890. godine, otkriven je i rimski nadgrobni spomenik uz cestu iz Stoca do Bileće. Sadržaj njegovog natpisa objavio je Radimský 1892. godine pri tome navodeći da je za nalaz saznao sasvim slučajno te da je spomenik pronađen na razvalinama stare zgrade.³ Nadgrobnik je kasnije prenesen u lokalni muzej, o čemu izvještava C. Patsch, koji također ponavlja mogućnost da je na lokalitetu postojala crkvice za koju je upotrijebljeno rimsko kamenje kao glavice pilastrima.⁴ Podaci iz članka Radimskog poslužili su kao osnova za natuknicu u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* (1988) u kojem se navodi da su ruševine male zgrade možda ostaci crkvice iz kasnijeg doba, što bi upućivalo na to da je rimski nadgrobnik u sekundarnoj upotrebi.⁵ Ovi podaci čine se važnim zbog toga što se za kontekstualizaciju amuleta koji je predmet naše analize mora pretpostaviti postojanje određenog vjerskog centra u kojem je on nastao. Ovome treba dodati i to da su u Fatnici i njenoj okolini evidentirani brojni stećci: u selu Glavica nalazi se kasnosrednjovjekovna nekropola koju čini 27 stećaka,⁶ a u okolini se nalaze i tri nadgrobna natpisa: na velikom krstu u Kalcu, na visokom sanduku kod osnovne škole i na grobnoj ploči u pravoslavnom groblju. Njima treba pridružiti i stećke u selu Davidovići, koje je također pripadalo Fatnici.⁷ Sve ovo ukazuje na to da je Fatnica važan srednjovjekovni lokalitet s razvijenom pismenošću.⁸ Međutim, pomalo je zagonetno zašto o pločici, koja je više od sto godina pohranjena u Zemaljskom muzeju, nema nikakvih bilješki u literaturi, kao ni

INTRODUCTION

The Archaeological Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina holds a lead tablet that was found at the end of the 19th century in Fatničko Polje (Fatnica Field) near Bileća. According to the data in the inventory book, where the tablet is registered under number 807, it is an artifact found at the ruins of an old church in Fatničko Polje, on the property of Jovan Popara. In 1895, the tablet was sent to the National Museum by the Bileća District Office.¹

The available literature offers no information about the circumstances of the tablet's discovery, nor whether the tablet was found during an archaeological excavation or by chance. Since the archaeological literature lacks any data on any systematic research of this terrain,² it is possible that the find was accidental and that the owner of the property handed the artifact over to the Bileća District Office. Around the same time, in 1890, a Roman tombstone was discovered along the road from Stolac to Bileća. The content of its inscription was published by Radimský in 1892, noting that he had learned about the find entirely by chance and that the monument had been found among the ruins of an old building.³ The tombstone was later transferred to a local museum, as reported by C. Patsch, who also reiterated the possibility that there was a small church on the site that had employed Roman stones as pilaster capitals.⁴ The data from Radimský's article served as the basis for an entry in the *Archaeological Lexicon of Bosnia and Herzegovina* (1988), which states that the ruins of the small building might be the remains of a later-period church, implying that the Roman tombstone had been used secondarily.⁵ This data seems rather important because, in order to contextualize the amulet that is the subject of our analysis, one must assume the existence of some kind of religious center from which it originated. To this, it should be added that numerous stećci (medieval tombstones) have been recorded in Fatnica and its surroundings: in the village of Glavica there is a late medieval necropolis consisting of 27 stećci,⁶ and in the surrounding area three tombstone inscriptions were found: on a large cross in Kalac, on a tall *sanduk*-type stećak near an elementary school, and on a tombstone in an Orthodox cemetery. Stećci in the village of Davidovići, which also belonged to Fatnica,⁷ should also be considered alongside these. All of this indicates that Fatnica was an important medieval site with a developed written culture.⁸ However, the fact that there are no notes in the literature

1 Za podatke iz inventarne knjige srdačno zahvaljujem kolegici Adisi Lepić, arheologinji na Odsjeku za srednji vijek Zemaljskog muzeja BiH.

2 O srednjovjekovnoj pograničnoj župi Fatnica najvažnije podatke donose P. Anđelić (1982; 1983) i M. Vego (1957), a u posljednje vrijeme R. Pečić (2010), koji ističe da je ova župa uglavnom ostala na periferiji naučnog interesovanja. Formirana je na obodu Fatničkog polja, u izvorima se prvi put spominje u 12. stoljeću pod nazivom Vetanica. Pečić na osnovu građe iz dubrovačkih izvora pokazuje da je riječ o vrlo dinamičnom prostoru koji je početkom 15. stoljeća bio pod vlašću Sandalja Hranica, dok kasnije dolazi pod upravu Kosača. Osmanski izvori govore da je na ovom području bilo razvijeno stočarstvo i poljoprivreda, naročito vinogradarstvo.

3 Radimský 1892, 126–127.

4 Patsch 1894, 348.

5 Čović 1988, III, 174.

6 Bešlagić 1971, 383; Čović 1988, III, 174.

7 Vego 1964a, 190, 209; Пекић 2010, 225.

8 Dovoljno je spomenuti da je s ovoga prostora i jedan od najznamenitijih epitafa, onaj Vukana Radonjića: а СНЕ ЛЕЖН ВЪКАН| РАДОННЪ А МНО|ГО ЛН САМЪ ЛЕЖО| а МНОГО ЛН МН Е| ЛЕЖАТН. Vego 1964b, 201.

1 I would like to sincerely thank my colleague Adisa Lepić, archaeologist at the Section for Middle Ages of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, for providing me with the information from the inventory book.

2 The most important information about the medieval border parish of Fatnica is presented by P. Anđelić (1982; 1983) and M. Vego (1957), and more recently by R. Pečić (2010), who points out that this parish has largely remained on the periphery of scholarly interest. It was formed on the edge of Fatničko Polje, and is first mentioned in sources from the 12th century under the name *Vetanica*. Based on material from the Dubrovnik Archive, Pečić shows that this was a highly dynamic area, which in the early 15th century was under the rule of Sandalj Hranic, and later came under the administration of the Kosača family. Ottoman sources indicate that livestock breeding and agriculture, particularly viticulture, were well developed in this area.

3 Radimský 1892, 126–127.

4 Patsch 1894, 348.

5 Čović 1988, III, 174.

6 Bešlagić 1971, 383; Čović 1988, III, 174.

7 Vego 1964a, 190, 209; Пекић 2010, 225.

8 One of the most remarkable epitaphs comes from this area, that of Vukan

pokušaja čitanja njenoga teksta. Mogući razlog može ležati u činjenici da je poprilično oštećena te da sadrži veći dio teže čitljivog teksta za čije je smisao kompletno rekonstrukcija i usporedba sa srodnim tekstovima. Stoga valja pretpostaviti da eventualni pokušaji čitanja nisu urađali plodom te je zbog toga ostala nepoznata.

Kako je riječ o neobrađenom artefaktu, u ovome radu najprije ćemo dati najvažnije podatke o vanjskim karakteristikama pločice, zatim ćemo ponuditi čitanje teksta i njegovu latiničnu transliteraciju. Nakon toga bit će moguće komentirati grafijske i jezičke odlike teksta, naročito u usporedbi sa srodnim tekstovima zabilježenim u drugim slavenskim tradicijama.

PLOČICA I TEKST ZAPISA

Na Odjeljenju za konzervaciju i restauraciju Zemaljskog muzeja BiH pločica je 2017. godine konzervirana⁹ te su načinjene fotografije koje su mi omogućile raščitanje njenoga teksta (sl. 1 i sl. 2). Prema podacima iz inventarne knjige, olovna pločica na kojoj je urezan zapis ima dimenzije 11,9 x 13,2 cm; njena debljina varira 0,6–0,9 mm. Vrlo je moguće da je pločica u izvornom stanju bila u formi svitka, na što upućuju horizontalna pucanja koja nastaju prilikom razmatavanja svitka. Danas pločicu čini 10 dijelova čiji su prijelomi na pojedinim mjestima zahvatili i slova, uključujući desni i donji dio pločice. S obje strane pločice urezan je oštrim predmetom ćirilčni tekst: na prvoj strani u 14 redova, na drugoj u 9 ili 10 redova. Na dnu druge strane izvedene su tri šestokrake zvijezde (heksagrami), a u tekstu magijskog zapisa spomenut je Solomonov pečat. U srednjem vijeku termin Solomonov pečat označavao je upravo ovakve znakove, heksagrame, ali i pentagrame, dok je u kasnijoj zapadnoj magijskoj tradiciji u apotropejskoj i magijskoj ulozi poznat i Solomonov ključ, sa složenim kružnim dijagramima u koje se upisuju simboli ili kraći tekst, a smatralo se da iz ovakvih amuleta ili talismana izvire moć nad nadnaravnim silama, demonima i životinjama.¹⁰

about the tablet, which has been stored in the National Museum for more than a hundred years, nor have any attempts been made to read its inscription, stands as something of a surprise. A possible reason for this may lie in the fact that the tablet is considerably damaged and that much of its text is difficult to read, requiring reconstruction and comparison with related texts for a meaningful interpretation. Therefore, it can be assumed that any previous attempts at decipherment were unsuccessful, leading to the tablet having remained unknown.

Since this artifact has not been previously studied, in this paper we will first present the most important information about the tablet's external features, then provide a reading of the text and its Latin script transliteration. Subsequently comments on the graphic and linguistic characteristics of the text will be presented, particularly in comparison with related texts recorded in other Slavic traditions.

TABLET AND PRAYER TEXT

In 2017, the tablet was conserved at the Department for Conservation and Restoration of the National Museum of Bosnia and Herzegovina, and photographs were taken that enabled the decipherment of its text (Fig. 1 and Fig. 2).⁹ According to the data from the inventory book, the lead tablet bearing the inscription measures 11.9 x 13.2 cm, with a thickness varying between 0.6 and 0.9 mm. It is highly possible that the tablet in its original state was in the form of a scroll, as indicated by the horizontal cracks present, which commonly occur when such scrolls are unrolled. Today, the tablet consists of ten fragments, whose breaks in certain places have also affected the lettering, especially on parts of the right and lower edges of the tablet. On both sides, the text in Cyrillic script was engraved with a sharp object; on the first side in fourteen lines, and on the second side in nine or ten lines. At the bottom of the second side are three six-pointed stars (hexagrams), with the Seal of Solomon also being mentioned within the text of the magical inscription. In the Middle Ages, the term "Seal of Solomon" referred precisely to such symbols – hexagrams, but also pentagrams – whereas in later Western magical tradition, the "Key of Solomon" also became known for its apotropaic and magical function. This key contained complex circular diagrams within which symbols or short texts were inscribed, and it was believed that power over supernatural forces, demons and animals emanated from such amulets or talismans.¹⁰

⁹ Srdačno zahvaljujem višoj konzervatorici Zemaljskog muzeja BiH Lejli Bajramović koja mi je ustupila fotografije pločice nakon konzervacije.

¹⁰ Solomonovo ime, kao i predstava, uobičajeni su na olovnim pločicama još od pojave prvih kršćanskih amuleta. Naslikani amuleti (medaljoni) na kojima anđeo i kralj Solomon ili sveti Sisin na konju ubijaju ženskog demona pojavljuju se u 3. stoljeću na egipatskim i bizantskim spomenicima. Cf. Pantelić 1973, 162. O Solomonovom pečatu u hrišćanskim rukopisima vidi: Гудков 2019.

Radonjić: а снѣ лѣжн вѣкан| радоннѣ а мно|го лн самъ лежю| а много лн мн е| лѣжн. (Here lies Vukan Radonjić; how long have I lain, and how long is yet for me to lie.): Vego 1964b, 201.

⁹ I would like to sincerely thank Lejla Bajramović, senior conservator at the National Museum of Bosnia and Herzegovina, for providing me with the photographs of the plaque after conservation.

¹⁰ The name and depiction of Solomon have been common on lead tablets since the appearance of the first Christian amulets. Painted amulets (medallions) depicting an angel and King Solomon or Saint Sisinnius on horseback slaying a female demon appear in the 3rd century on Egyptian and Byzantine monuments; cf. Pantelić 1973, 162. On the Seal of Solomon in Christian manuscripts, see: Гудков 2019.

Kad je riječ o sadržaju amuleta, na pločici je moguće iščitati sljedeći tekst:

Prva strana

1

IC	Xc
NI	Ka

 ω нменн г̄а нашего [н̄са] х̄а̄ зап̄ѣцаю вн [въ] сн злодѣнставнн гверн м̄нѣвомь све
таго ѣнфона да творнѣ пакѣтъ ннвѣмь
н жнѣтом н лозню рабѣомь б̄жне[мь] [н]
5 зау[атнхь] [нме]номь нже с̄х̄тъ д̄ере[сн]
[под]равь вашца евнма ж̄жжелнц[а]
лнсто[гр]нз[ь] л̄нѣѣѣѣгь л̄нѣѣѣѣзь·
[ев̄ьротось д̄]адавлаци дарвонось ко
10 [нцогрнзь] грнзель кор̄но[гр]н[з]аць с̄х̄о[лнс]
ть плъмень еврндннась прнкнносъ ма
крнпнносъ хамелеосъ мол[ь] к[орн]ωсь вр̄ь
[х]осъ л̄нѣосъ ѣстосмосъ к[о]с[ь]м[озовь]
[скорьпнѣ нернплѣтосъ кр̄ьпелосъ кр]
ь[п̄е]лакѣнь ва[л]о[с]ь

Druga strana

1 клѣн
[аплоснр]нѣтосъ пр̄ѣгь презо[стрнѣгь]
космозовь змне г̄усеннца
н проӯнн нже соутъ на пакѣтъ ж̄нѣо
мь н лозню за[лѣваю олово]м[ь] [н]
5 [за]п̄ечатлѣхь п̄ѣуатю [со]ломо
[нею да в̄л]д̄ете с̄вез[а]нн ѣ[се]
[лѣ] н н[е]разрнешнѣ се во в[ѣкн]
10 [а]м[ннѣ]

пнл̄хснѣтъ

Latinična transliteracija:

Is(us̄) H(ri)s(t̄) Nika! O(t) imeni G(ospod)a našego [l(su)sa] H(ri)st̄)a!
Zapr̄ěštaju vi [v̄]si zlod̄ěistavii zveri m(ol)itvom̄ь svetago Trifona da [ne] tvorite pakost̄ь njivam̄ь i žitom i loziju rabom̄ь B(o)žije[m̄] [i]zač[ati]h̄ь [ime]nom̄ь iže sūt̄ь dere[si], [pod]rav̄ь, vašca, evima, žuželic[a], listo[r]iz[ь], listotr̄ěgь, listov̄ězь, [ev̄ьrotos̄ь, d]adavlas̄ь, dar̄ьvonos̄ь, ko[ncogriz̄ь], grizelj̄ь, kor̄ěno[g]ri[z]ac̄ь, suho[li]s̄ь, pl̄ьmen̄ь, evridinas̄ь, prikinos̄ь, makripios̄ь, hameleos̄ь, molj[ь], k[ori]os̄ь, vr̄ь[h]os̄ь, litos̄ь, čestosmos̄ь, k[o]s[ь]m[ozov̄ь], [skor̄ьp̄ija, neripl̄etos̄ь, kr̄ьpeljos̄ь, kr̄ь[pe]ljakom̄ь, va[l]o[s]ь, [aplosir]itos̄ь, pruḡь, prezo[strij̄ь], kosmozov̄ь, zmīje, gusenica i proči iže sūt̄ь na pakost̄ь žitom̄ь i loziju za[l̄ěvaju olovo]m[ь] [i] [za]p̄ečatl̄ěhь p̄ečatju [So]lomo[neju da bu]dete svez[a]ni ot̄[sel̄ě] i n[e] razrīješite se vo v[ěki] [a]m[in̄ь]. Pilusiot̄ь!

As for the content of the amulet, the following text can be discerned on the tablet:

First side

1

IC	Xc
NI	Ka

 ω нменн г̄а нашего [н̄са] х̄а̄ зап̄ѣцаю вн [въ] сн злодѣнставнн гверн м̄нѣвомь све
таго ѣнфона да творнѣ пакѣтъ ннвѣмь
н жнѣтом н лозню рабѣомь б̄жне[мь] [н]
5 зау[атнхь] [нме]номь нже с̄х̄тъ д̄ере[сн]
[под]равь вашца евнма ж̄жжелнц[а]
лнсто[гр]нз[ь] л̄нѣѣѣѣгь л̄нѣѣѣѣзь·
[ев̄ьротось д̄]адавлаци дарвонось ко
10 [нцогрнзь] грнзель кор̄но[гр]н[з]аць с̄х̄о[лнс]
ть плъмень еврндннась прнкнносъ ма
крнпнносъ хамелеосъ мол[ь] к[орн]ωсь вр̄ь
[х]осъ л̄нѣосъ ѣстосмосъ к[о]с[ь]м[озовь]
[скорьпнѣ нернплѣтосъ кр̄ьпелосъ кр]
ь[п̄е]лакѣнь ва[л]о[с]ь

Second side

1 клѣн
[аплоснр]нѣтосъ пр̄ѣгь презо[стрнѣгь]
космозовь змне г̄усеннца
н проӯнн нже соутъ на пакѣтъ ж̄нѣо
мь н лозню за[лѣваю олово]м[ь] [н]
5 [за]п̄ечатлѣхь п̄ѣуатю [со]ломо
[нею да в̄л]д̄ете с̄вез[а]нн ѣ[се]
[лѣ] н н[е]разрнешнѣ се во в[ѣкн]
10 [а]м[ннѣ]

пнл̄хснѣтъ

Latin-script transliteration:

Is(us̄) H(ri)s(t̄) Nika! O(t) imeni G(ospod)a našego [l(su)sa] H(ri)st̄)a!
Zapr̄ěštaju vi [v̄]si zlod̄ěistavii zveri m(ol)itvom̄ь svetago Trifona da [ne] tvorite pakost̄ь njivam̄ь i žitom i loziju rabom̄ь B(o)žije[m̄] [i]zač[ati]h̄ь [ime]nom̄ь iže sūt̄ь dere[si], [pod]rav̄ь, vašca, evima, žuželic[a], listo[r]iz[ь], listotr̄ěgь, listov̄ězь, [ev̄ьrotos̄ь, d]adavlas̄ь, dar̄ьvonos̄ь, ko[ncogriz̄ь], grizelj̄ь, kor̄ěno[g]ri[z]ac̄ь, suho[li]s̄ь, pl̄ьmen̄ь, evridinas̄ь, prikinos̄ь, makripios̄ь, hameleos̄ь, molj[ь], k[ori]os̄ь, vr̄ь[h]os̄ь, litos̄ь, čestosmos̄ь, k[o]s[ь]m[ozov̄ь], [skor̄ьp̄ija, neripl̄etos̄ь, kr̄ьpeljos̄ь, kr̄ь[pe]ljakom̄ь, va[l]o[s]ь, [aplosir]itos̄ь, pruḡь, prezo[strij̄ь], kosmozov̄ь, zmīje, gusenica i proči iže sūt̄ь na pakost̄ь žitom̄ь i loziju za[l̄ěvaju olovo]m[ь] [i] [za]p̄ečatl̄ěhь p̄ečatju [So]lomo[neju da bu]dete svez[a]ni ot̄[sel̄ě] i n[e] razrīješite se vo v[ěki] [a]m[in̄ь]. Pilusiot̄ь!

Sadržaj teksta olovne pločice je molitva sv. Trifuna protiv najezde insekata i životinja koji napadaju njive, vrtove i vinograde. Inače, riječ je o apotropijskom zapisu poznatom i drugim slavenskim tradicijama i sačuvanom u različitim zbornicima apokrifa, trebnicima i euhologijima. Kombinacija slavenskog idioma i grčkih riječi zapisanih ćirilicom nije nimalo neobična u ovom žanru, a nije nepoznata ni bosanskoj tradiciji jer su takvi apotropijski zapisi iz Slatnice kod Prozora i Hodbine kod Mostara čija je revidirana čitanja objavila L. Nakaš (2016).¹¹ Prije nego nešto kažemo o samome sadržaju, pismu i jeziku zapisa, neophodno se osvrnuti na ponuđeno čitanje s obzirom na to da je pločica iznimno oštećena te ni nakon konzervacije pojedina mjesta nisu posve jasna. U odgonetanju sadržaja pomaže tekst iz apokrifnog zbornika manastira Savina (XVI–XVII) koji sadrži dionicu teksta podudarnu s fatničkim zapisom. Međutim, njihovim poređenjem određena mjesta i dalje ne mogu dobiti potpuno pouzdanu verziju čitanja, čemu je uzrok kombinacija dva faktora – oštećenja pločice te naknadno popunjavanje usjeka crnom bojom kako bi se istakle slovne forme. Stoga su na nekim mjestima prisutni oblici koji traže komentar.

U prvom redu ponuđene verzije čitanja moguće je pročitati glagolski oblik запрѣцаю, dok u tekstu iz zbornika manastira Savina, ali i u drugim primjercima molitve dolazi glagol заклнати, čije je prvo lice jednine prezenta (заклнаю: ѓркіџω) dio uobičajene egzorcističke formule kojom se naređuje štetočinama da napuste njivu, vrt ili vinograd i odu “u puste gore” (vidi niže o tome). Nije isključena mogućnost da je i u fatničkom zapisu također stajao ovaj glagolski oblik, ali na današnjoj reprodukciji stoji nešto što je bliže glagolskom obliku запрѣцаю (запрѣцати), koji je također dio uobičajene egzorcističke formule protjerivanja štetočina.¹²

Izostavljanje negacija prije glagolskog oblika творите govori o tome da pisar/urezivač zapisa ne obraća pažnju na sadržaj jer prijetnja štetočinama podrazumijeva *da ne tvorite pakost*. U posljednjoj riječi koju čitamo ннвѣмь natpisano je slovo ρ pa bi se moglo pretpostaviti da je tu nadredno napisana riječ врьтомь, što ima uporište u drugim primjercima molitve, naročito u molitvi iz zbornika manastira Savina: да не творите врьда ннвѣмь нн врьтомь нн вноградомь нн жнтомь.

Posebno je zanimljiv oblik дере[сн], umjesto kojeg u drugim primjercima molitve stoji ереснвн, ероуснн и ересевнн (vidi niže). Dodavanje slova д најvjerojatnije ima veze s nekom od verzija molitve u čijoj je podlozi prije popisa štetočina stajao broj 4 (Δ), kao u nekim grčkim verzijama molitve sv. Trifuna (τέσσαρα θηρία: četiri zvijeri),¹³ s tim da mistični broj 14 dolazi i u molitvi iz zbirke zakletvi od zlih zvijeri i grada popa Ivana Rudića koju je objavio Strohal.¹⁴ Inače, deformacije

The content of the lead tablet inscription is a prayer to St. Tryphon for protection against the invasion of insects and animals that attack fields, gardens and vineyards. This is an apotropaic text, known also from other Slavic traditions, preserved in various collections of apocrypha, *trebnici* (service books), and *euchologia* (prayer books). The combination of a Slavic idiom with Greek words written in Cyrillic is by no means unusual in this genre, nor is it unknown in the Bosnian tradition, since similar apotropaic inscriptions are known from Slatnica near Prozor and Hodbina near Mostar, whose revised readings were published by L. Nakaš (2016).¹¹ Before we say anything about the content itself, the script, or the language of the inscription, it is necessary to refer to the offered reading, given that the tablet is extremely damaged and, even after conservation, some parts are not entirely clear. In deciphering the content, a text from the apocryphal collection of the Savina Monastery (16th–17th centuries) proved helpful, as it contains a passage identical to that of the Fatnica inscription. However, even through a comparison, certain sections cannot be fully established with confidence. The reason for this lies in the combination of two factors: the damage to the tablet, and the subsequent filling of the cut with black paint to highlight the letter forms. As a result, some word forms appear that require further elaboration.

In the first line of the offered version of the reading, it is possible to read the verb form запрѣцаю, while in the text from the collection of the Savina Monastery, as well as in other copies of the prayer, the verb заклнати appears, whose first person singular present (заклнаю: ѓркіџω) is part of the usual exorcism formula that orders pests to leave the field, garden or vineyard and go “to the desolate mountains” (see below). It is not excluded that this verb form was also used in the Fatnica record, but on today’s reproduction it says something closer to the verb form запрѣцаю (запрѣцати), which also forms part of the usual exorcistic formula for banishing pests.¹²

The omission of negations before the verb form of творите indicates that the scribe or engraver of the record does not pay attention to the content, because the threat directed at the pests implies “that you do not commit harm.” In the last word that we read, ннвѣмь, the letter ρ is written, suggesting a superscribed word врьтомь, which has its support in other examples of the prayer, especially in the prayer from the collection of the Savina Monastery: да не творите врьда ннвѣмь нн врьтомь нн вноградомь нн жнтомь.

The form дере[сн] is particularly interesting; in other versions of the prayer, this appears as ереснвн, ероуснн and ересевнн (see below). The addition of the letter д most likely stems from one of the versions of the prayer in which the number 4 (Δ) was used before the list of pests, as in some Greek versions of the prayer of St. Tryphon (τέσσαρα θηρία: four beasts).¹³ Additionally, the mystical number fourteen also appears in the prayer from the collection of oaths against evil

11 U oba zapisa ključ za odgonetanje predstavljaju srodni tekstovi iz dvaju zbornika apokrifa iz manastira Savina. Nakaš 2016, 8–9.

12 Cf. npr. u trećoj molitvi koju je objavila Dimitrova: запрѣцаю вамь. нзыдѣте ѿ внограда сегд. н ѿтндѣте въ поустье горы. Димитрова 2013, 339.

13 Дмитриевский 1901/1965, 120.

14 Cf. u molitvi koju je objavio Strohal: I poklonivši se oni gospodinu Bogu, snide s nebes 7 anjelov prognati svi gadi, 14 zviri. I kako sveti Trifon i kako sveti Polikarp, anjel njega Mihovil i Gabrijel i Rafajel i paki proklinjaju i zaklinjaju svih 14 zviri, ke škodite njive i vinogradi (...) Strohal 1910, 135.

11 In both records, the key to interpretation lies in related texts from two collections of apocrypha from the Savina Monastery: Nakaš 2016, 8–9.

12 Cf., for example, the third prayer published by Dimitrova: запрѣцаю вамь. нзыдѣте ѿ внограда сегд. н ѿтндѣте въ поустье горы. (I forbid you, depart from this vineyard and go into the wilderness of the mountains.): Димитрова 2013, 339.

13 Дмитриевский 1901/1965, 120.

naziva štetočina javljaju se i u drugim tekstovima ovih molitvi, posebno u oblicima leksema koje nisu pripadale općeuopotrebnim pa su se u procesu stalnog prepisivanja udaljavale od svog izvornog oblika. Kako je centralni dio ovog amuleta popis naziva štetočina – na slavenskom i grčkom idiomu – o njihovim verzijama čitanja detaljnije govorimo u drugom dijelu rada.

Na ovome mjestu potrebno se osvrnuti i na dvije riječi koje dolaze na vrhu i dnu druge strane: κλητη и пнлхснхтъ. Prva bi mogla imati veze s glagolom *klȇti*, dok bi druga – пнлхснхтъ – mogla biti ime anđela koji se u molitvi iz zbornika manastira Savina zove φηλοτεως.¹⁵ Slično ime sadrži i tekst Kunovskog zapisa – Putos (? Filoteos) – za koje Nakaš pronalazi paralele u drugim zapisima: u zborniku apokripha manastira Savina iz 16. stoljeća – Filoteos – i u rukopisa karlovačke Patrijaršijske biblioteke br. 3624 koji je objavio Novaković – Polutos (? Filoteos).¹⁶ Spominjanje ovih imena u slavenskim rukopisima dobija novu funkciju. Možda bi se moglo reći da lišena izvorne semantike ta imena dolaze kao prepoznatljiviji magijski znakovi, pratitelji svetaca i zaštitnici polja ili vinograda.¹⁷

Ponuđena verzija čitanja zapisa omogućava da se ponešto kaže o njegovim paleografskim i ortografskim odlikama. Od specifičnih slovnih oblika koji govore o različitim tradicijama utkanim u tekst vrijedi posebno istaknuti slovo з (зверн), u bosanskoj tradiciji prisutno uglavnom u brojnoj vrijednosti, ali prisutno u tekstovima nastalim u pravoslavnim tradicijama. Tome se može pridružiti i pojava ligaturâ ѣ (коѣно[г]рн[з]аць) и ѣ (ѣнфона, лѣтоѣъгъ) te nešto češća upotreba omega (крнпнхъсь, хамелехъсь, к[нр]хъсь). Netipična je za bosansku tradiciju i slovná forma ѣ (лѣтось, [аплоснр]лѣтось, жѣтоьмь), tako da sve ove pojave idu u prilog tumačenju da se tekst molitve oslanja na predložak istočne tradicije.¹⁸ Međutim, u drugim rješenjima pravopis slijedi onaj prisutan u bosanskim tekstovima: u zapisu nema ligature ѣ, nego je vrijednost /je/ zabilježena slovom е: бѣне[мь], змне.

Jezičke odlike zapisa uglavnom su podudarne s onima u tekstu iz zbornika manastira Savina, što znači da bi vrijeme nastanka pločice trebalo biti 16/17. stoljeće. U primjerima gdje je došlo do zamjene jata pojavljuju se grafije е и не. Iako su likovi зверн (psl. *zvěrb) и гѣсеннца (psl. *gъsěnica) zapisani tako da ih je moguće tumačiti kao ekavizme, koji su mogli doći i iz predloška, glagolski oblik u posljednjem redu nudi mogućnost čitanja не: н[е] разрешнте (Sav. не раздрешеть). Kako Fatnica pripada istočnohumskom dijalektu u kojem je diftonški refleks jata defonemiziran, različita grafija u navedenim primjerima najprije govori o ijekavskom refleksu jata koji se različito bilježi. To dodatno potvrđuje primjer пѣнато (psl. *pečatъ) u kojem je slovo jat poslužilo da se obilježi iskonski vokal /e/, kako je i u zapisu iz zbornika manastira Savina,

beasts by the priest Ivan Rudić, published by Strohal.¹⁴ Deformations of the names of pests also appear in other texts of these prayers, especially in the form of lexemes that were not commonly used and that, in the process of constant copying, deviated from their original form. Since the central part of this amulet is a list of pest names – in both Slavic and Greek idioms – we will discuss versions of their reading in more detail in the second part of this paper.

At this point, it is necessary to refer to two words that appear at the top and bottom of the second page: κλητη and пнлхснхтъ. The first could be related to the verb *klȇti*, while the second – пнлхснхтъ – could be the name of the angel referred to as φηλοτεως in the prayer from the Savina Monastery collection.¹⁵ A similar name also appears in the text of the Kunovo inscription – Putos (? Filoteos) – for which Nakaš identifies parallels in other sources: in the collection of apocrypha from the Savina Monastery from the 16th century (Filoteos), and in the manuscript of the Karlovac Patriarchal Library No. 3624 published by Novaković (Polutos (? Filoteos)).¹⁶ The mention of these names in Slavic manuscripts assumes a new function. It could be said that, stripped of their original semantic meaning, these names appear as recognizable magical symbols; companions of saints and protectors of fields or vineyards.¹⁷

The offered version of the reading of the record makes it possible to say something about its paleographic and orthographic features. Of the specific letter forms that speak of different traditions woven into the text, it is worth highlighting the letter з (зверн), which is present mainly as a numerical value in the Bosnian tradition, but present in texts created in Orthodox traditions. This can be joined by the appearance of the ligatures ѣ (коѣно[г]рн[з]аць) and ѣ (ѣнфона, лѣтоѣъгъ) and the somewhat more frequent use of omega (крнпнхъсь, хамелехъсь, к[нр]хъсь). The letter form is also atypical for the Bosnian tradition ѣ (лѣтось, [аплоснр]лѣтось, жѣтоьмь), so that all these occurrences support the interpretation that the prayer's text is based on the template of the Eastern tradition.¹⁸ However, in other solutions, the spelling follows the one present in the Bosnian texts: there is no ligature ѣ, but the value /je/ is recorded with the letter е: бѣне[мь], змне.

The linguistic features of the inscription largely correspond to those in the text from the Savina Monastery collection, suggesting that the lead tablet likely dates to the 16th or 17th century. In examples where the *yat* reflex appears, the characters е and не are used interchangeably. Although the characters зверн (psl. *zvěrb) and гѣсеннца (psl. *gъsěnica) are written so that they can be interpreted as ekavisms, the verb form in the last line offers the possibility of reading не: н[е] разрешнте

14 Cf. the prayer published by Strohal: *And bowing before the Lord God, there descended from heaven seven angels to drive away all reptiles, fourteen beasts. And as Saint Tryphon and Saint Polycarp, the angels Michael, Gabriel, and Raphael again curse and adjure all fourteen beasts that harm the fields and vineyards (...):* Strohal 1910, 135.

15 Kačanovskij 1881, 158.

16 Nakaš 2015, 28.

17 Professor Nakaš drew my attention to the similarity of the name with that in the Kunovo record and manuscript no. 3624 of the Karlovac Patriarchal Library, and I would like to sincerely express my gratitude to her for this.

18 Đorđić notes that the form of the letter τ, resembling the printed numeral 7, was adopted in the 15th century from Greek minuscule script, and that the ligature τ + ρ ѣ is also of Greek origin: Ђорђић 1990, 109, 188.

15 Kačanovskij 1881, 158.

16 Nakaš 2015, 28.

17 Na sličnost imena s onim u Kunovskom zapisu i rukopisu karlovačke Patrijaršijske biblioteke br. 3624 ukazala mi je prof. Nakaš, kojoj se ovom prilikom srdačno zahvaljujem.

18 Đorđić navodi da je forma slova τ, nalik štampanoj cifri 7 : 7, preuzeta u 15. stoljeću iz grčkog minuskulnog pisma, a grčkog je porijekla i ligatura τ + ρ: ѣ. Ђорђић 1990, 109 i 188.

dok bi se u liku коѣно[г]рн[з]аць trebao vidjeti rezultat hiperdiftongizacije (up. Sav.1 кореногрнзаць).¹⁹ U tekstu zapisa bilježe se primjeri vokalizacije jakog poluglasa u formantu -сьь: [Д]адавлаць (Sav.1 дарвальць) i коѣно[г]рн[з]аць (Sav.1 кореногрнзаць).

Stanje u sistemu oblika dobro prati staroslavensku normu: zadržavaju se stariji padežni oblici imenica: ннвѣмъ, лозню, равѣмъ, пѣуатю; u oblicima pridjeva i zamjenica prisutni su stari genitivni nastavci -ego i -ago: нашего i светаро, a izrazito crkvenoslavensko obilježje je i prisustvo zamjeničkog oblika нже, kao i glagolskog oblika 3. l. jd. prezenta сѣтъ.

Sadržaj zapisa, kao što je već navedeno, molitva je sv. Trifuna. Najstarija slavenska verzija ove molitve nalazi se u glagoljskom Sinajskom euhologiju s kraja 10. ili početka 11. stoljeća, što znači da je njen tekst vrlo rano preveden u slavenskoj tradiciji, vjerovatno još u ćirilometodskom periodu. Inače, sv. Trifun bio je ranokršćanski mučenik iz Frigije u Maloj Aziji, kojemu je glava odrubljena u Nikeji (Bitiniji) u vrijeme progona kršćana pod rimskim carem Decijem Trajanom (249–251). Štuje se u Carigradu, Maloj Aziji, Rusiji, Balkanu, južnoj Italiji, Veneciji i Rimu, a zaštitnik je grada Kotora, gdje su mu relikvije prenesene iz Carigrada 809. godine.²⁰ Njegovo ime prisutno je i u srednjovjekovnim kalendarima,²¹ a njegov dan se obilježava 1. februara. Hagiografski tekstovi predstavljaju ga kao iscjelitelja i egzorcistu te mu se pripisuju apokrifne molitve s bajalstvima protiv štetočina na poljima, vrtovima i vinogradima, tj. protiv nečistih životinja. Zbog toga se smatra zaštitnikom vrtlara i vinogradara.

U zborniku apokrifnih tekstova iz manastira Savina (XVI–XVII), u kojem ova molitva nosi naziv ѡнѣ бн(ва)ѣмн на ннѣѣ нлн на лозѣ нлн въ врьѣ, prije samog teksta molitve zapisane su upute kako se provodi ovaj egzorcizam. Obred počinje okupljanjem boljara i sveštenika koji najprije trebaju zapaliti kandila i poјати liturgiju sv. Trifunu i sv. Julijanu Livijskom. Potom se polivaju i мажу посвећеном водом i uljem te tom водом zalivaju njivu, vrt ili vinograd. Noseći krstove čitaju molitvu sv. Trifuna na četiri strane sela, a u uputi stoji da je ovu molitvu podobno ispisati na olovnu ploču.

ѡнѣ бн(ва)ѣмн на ннѣѣ нлн на лозѣ нлн въ врьѣ
аще прнлѣѡнтъ се врьѣнтъ се таковоѣмъ коѣмуждо ѡтъ гадѡвъ
нлн ѡтъ ннехѣ врьѣещнхъ такова подобаетъ снѣе събратн
се болары н да сабѣрѣтъ се свещеннцн н запалѣтъ канднла
н да поѣтъ лнтоургю светомѣмъ мѣуеннкѣмъ трѣфлѣмъ н светомѣмъ
ноулнѣмъ лнѣнскомѣмъ по томъ да свѣтетъ водѣмъ н светоемъ маслу
н покроповѣтъ людн н помажѣтъ светнмъ масломъ н вазмѣтъ
ѡтъ кан'днла масла н вазмѣтъ агѣзмѡ сѣн реѣе свещенлю
водѣмъ ѡтъ светнхъ богавлѣннхъ н валнють ва водѣмъ н покропѣтъ

(Sav.1 не разрешеть). Since Fatnica falls within the range of the East Hum dialect, where the diphthongal reflex of *yat* was de-phonemized, the variation in the written forms primarily indicates an *ijekavian* reflex of *yat*, recorded in several ways. This is further confirmed by the example пѣуатю (psl. **pečaty*), where *yat* marks the original vowel /e/, just as in the Savina manuscript. The form коѣно[г]рн[з]аць, however, seems to reflect *hyperdiphthongization* (cf. Sav.1: кореногрнзаць).¹⁹ The inscription also preserves examples of the vocalization of the strong semivowel in the suffix -сьь: [Д]адавлаць (Sav.1 дарвальць) and коѣно[г]рн[з]аць (Sav.1 кореногрнзаць).

The morphological system remains consistent with Old Church Slavonic norms: older case endings are preserved in nouns (ннвѣмъ, лозню, равѣмъ, пѣуатю), adjectival forms retain archaic genitive endings -ego and -ago (нашего and светаро), while distinctly Church Slavonic traits are seen in the use of the relative pronoun нже and the third person singular present tense form сѣтъ.

The content of the record, as already mentioned, is the prayer of St. Tryphon. The oldest Slavic version of this prayer is found in the Glagolitic *Sinai Euchologion* from the late 10th or early 11th century, which means that its text was translated very early in the Slavic tradition, probably as early as the Cyril and Methodius period. St. Tryphon was an early Christian martyr from Phrygia in Asia Minor, who was beheaded in Nicaea (Bithynia) during the persecution of Christians under the Roman emperor Decius Trajan (249–251). He is venerated in Constantinople, Asia Minor, Russia, the Balkans, southern Italy, Venice and Rome, and is the patron saint of the city of Kotor, where his relics were transferred to from Constantinople in 809.²⁰ His name is also present in medieval calendars, and his saint's day is celebrated on February 1.²¹ Hagiographic texts present him as a healer and exorcist, to whom apocryphal prayers with exorcistic and agrarian charms – intended to protect fields, gardens, and vineyards from pests and impure creatures – are attributed. For this reason, he is regarded as the patron saint of gardeners and vine growers. In the Savina Monastery collection of apocryphal texts (16th–17th c.), where this prayer is titled ѡнѣ бн(ва)ѣмн на ннѣѣ нлн на лозѣ нлн въ врьѣ, the text is preceded by detailed exorcism instructions. The ceremony begins with the gathering of nobles and priests, who first light oil lamps and sing the liturgy of St. Tryphon and St. Julian of Livia. They are then anointed and sprinkled with holy water and oil, and use this to water the field, garden, or vineyard. Carrying crosses, they recite St. Tryphon's prayer on all four sides of the village, with the instructions stating that it is appropriate to write this prayer on a lead tablet.

19 Leksema *корень* u praslavenskom je imala /e/ u osnovi (**korēnъ*), što potvrđuju i kanonski crkvenoslavenski tekstovi gdje se bilježi kao *корень*. U *ijekavskim* govorima došlo je do diftongizacije /e/ te je dobijen lik *korijen* (< *korēnъ*).

20 Димитрова 2013, 328.

21 Sveti Trifun pojavljuje se u bosanskom srednjovjekovnom kalendaru iz Parmaskog zbornika apokrifa *Libro di mantica* (Ms. Parm. 1993, Biblioteca Palatina). U rukopisu stoji da se Trifun (трнѣмъ) obilježava 1. februara. Vidi o tome u: Mazrak 2018, 254.

19 The lexeme *корень* in Proto-Slavic had /e/ in its root (**korēnъ*), as is also confirmed by canonical Church Slavonic texts, where it appears as *корень*. In the *ijekavian* dialects, /e/ underwent diphthongization, resulting in the form *korijen* (< *korēnъ*).

20 Димитрова 2013, 328.

21 Saint Tryphon appears in the Bosnian medieval calendar from the Parma collection of apocrypha *Libro di mantica* (Ms. Parm. 1993, Biblioteca Palatina). The manuscript records that Trifun (трнѣмъ) is commemorated on February 1. See: Mazrak 2018, 254.

крѣстаѡбразно ннвыи н врьтн нлн вноградн понесоуть крьстн по ѡбыѣаю н уатѣть молнтѣвыи светаго трѣфѣна на ·д· стране ѡко села нлн врьта нлн внограда подобаеть н запнсатн на ѡловнѣ плоуѣ сѣе пншн²²

Kao što je već nekoliko puta istaknuto, tekst fatničkog zapisa najsličniji je tekstu gore navedene molitve iz zbornika manastira Savina, s tim što tekst iz zbornika sadrži dužu verziju molitve u čijem drugom dijelu dolazi popis svetaca. Međutim, u dijelu teksta koji je podudaran, bilježe se određene razlike koje su posljedica različitih predložaka molitve, ali je ipak srodnost tekstova više nego očita.

Tekst zapisa iz Fatničkog polja

ѡ нменн г̄а нашего [н̄са] х̄а запрѣшаю вн [въ]сн злодѣнставнн гверн м̄твомь светаго ѣнфона да творнте пакѡтъ ннвѣмь н жнтѡм н лозню рабѡмь б̄жне[мь] [н]зая[атнхъ] [нме]номь нже сѣть дере[сн] [под]равь вашца евнма жѣжелнц[а] лнсто[гр]-нз[ъ] л̄нтоѣѣгь л̄нтоѡвѣзъ· [евьротосъ д]адаѡлаць дарѡнось ко[нцогрнзъ] грнзель коѣрно[грн]з[а]ць сѣхо[лнс]ть пльмень еврндннасъ прнкнносъ макрнпнхъ хамелешъ мол[ъ] к[орн]-ѡсь врь[х]ѡсь л̄нтѡсь ѣстосмосъ к[о]с[ъ]м[озовь] [скорьпнѣ нернплѣтѡсь крьпелось кр[ъ]п[е]лакѡнь ва[л]ѡ[с]ъ [аплоснр]-нѣтѡсь прѣгь презѡ[стрннгъ] космозѡвь змне гѣсеннца н проуѣ нже соуть на пакѡсть ж̄нтѡмь н лозню за[лѣ]ѡваю олово[м]ь [н] [за]печатлѣхъ пѣѡтѡ [со]ломо[нею] да вѣ[д]ете свез[а]нн ѡ[селѣ] н н[е]разрнешнте се во в[ѣ]кн [а]м[нн]ь пнлѣснѡтъ

Tekst zapisa iz zbornika apokrifā manastira Savina (XVI–XVII)

ѡ нменн господа нашего ісоуса хрнста закнннаю в̄н всн злодѣнставнн гадове н васн гвѣрїе земал'сн молнтѡѣ светаго мѣуеннка трнфоуна да нетворнте врьда ннвѡмь нн врьтѡмь нн вноградѡмь нлн жнтѡмь нлн воцїінамь села сего нме р нх'же скврьнїнмь звѣрѡмь нз'ѡтѡхъ нмена нже соуть: ересн подравн ваш'це евнмїе жоужелнце лнстогрнзъ лнстотрьгь лнстовѣзъ ев'ротосъ дарѡвальць дрѡнось концогрѣзъ грнзель кореногрнзѡць соухолнсть пльмень еврндннас прнкнносъ макрнпнѡсь, хамелеш гѣсеннца мѡль кырѡсь врьтѡсь лнтѡсь ѣстосносъ космозѡвь скоропїа нернплѣтѡсь крьпелось крьпелакѡнь вѡлось, аплоснрнѡсь проугн прѣзострннгъ козмозѡвь мышн н г'мїевѣ н проѡ снмь подѡбна еже соуть на пакѡсть ннвѡмь н жнтѡмь н врьтѡмь н вноградѡмь н проѡ снѣдемь села сего нме р· запрѣшаю вн нменемь хрнстовемь н светымь моуеннкомь трнѡлншмь н свѣгаю вн словѡмь божїемь н залѣѡваю ѡло(ѡ)мь н за(печѡ)тлѣю пѣѡтїю соломѡнею да вѣдѣть ннна свѣзанн н нераздрешеть се во вѣкы амнн²³

Razvoj teksta molitve sv. Trifuna u slavenskoj tradiciji može se pratiti od uzorka zabilježenog u kanonskom Sinajskom euhologiju s kraja 10. stoljeća, a prisustvo različitih tekstualnih verzija molitve ne samo u smislu obima teksta – dužih i kraćih – nego i sadržaja u zbornicima i slavenskih i grčkih apokrifā pokazatelj je vrlo dinamičnog života teksta

уннѣ бн(ѡ)емн на ннвѣ нлн на лозе нлн въ врьте аще прнлѣунть се врьднтн се таковѡмѣ коемуждо ѡть гадовѣ нлн ѡть ннѣхъ врьдешнхъ такова подобаеть снце съратн н да болары н да савѣрѣть се свещеннцн н запалеть канднла н да поеть лнтоургїю светѡмѣ мѣуеннкѣ трѣфѣнѣ н светѡмѣ ноулннѣ лнвїнскомѣ по томь да свѣтеть ѡдѣл н светѡе масло н покрѡповѣть лѡдн н помажѣть светнм' маслом' н вазмѣть ѡть кан'днла масла н вазмѣть агїазмо сїн реѡе свещенїю ѡдѣл ѡть светнхъ богоавленїн н валнѡтъ ѡ ѡдѣл н покрѡпеть крѣстаѡбразно ннвыи н врьтн нлн вноградн понесоуть крьстн по ѡбыѣаю н уатѣть молнтѣвыи светаго трѣфѣна на ·д· стране ѡко села нлн врьта нлн внограда подобаеть н запнсатн на ѡловнѣ плоуѣ сѣе пншн²²

As has been pointed out several times, the text of the Fatnica inscription is most similar to the text of the above-mentioned prayer from the Savina Monastery collection, except that the collection contains a longer version of the prayer, the second part of which contains a list of saints. Within the section where the two texts overlap, certain variations can be observed; differences that likely stem from the use of distinct textual exemplars of the prayer. Nonetheless, the close affinity between the two versions remains unmistakable.

Text of the Fatnica inscription:

ѡ нменн г̄а нашего [н̄са] х̄а запрѣшаю вн [въ]сн злодѣнставнн гверн м̄твомь светаго ѣнфона да творнте пакѡтъ ннвѣмь н жнтѡм н лозню рабѡмь б̄жне[мь] [н]зая[атнхъ] [нме]номь нже сѣть дере[сн] [под]равь вашца евнма жѣжелнц[а] лнсто[гр]-нз[ъ] л̄нтоѣѣгь л̄нтоѡвѣзъ· [евьротосъ д]адаѡлаць дарѡнось ко[нцогрнзъ] грнзель коѣрно[грн]з[а]ць сѣхо[лнс]ть пльмень еврндннасъ прнкнносъ макрнпнхъ хамелешъ мол[ъ] к[орн]-ѡсь врь[х]ѡсь л̄нтѡсь ѣстосмосъ к[о]с[ъ]м[озовь] [скорьпнѣ нернплѣтѡсь крьпелось кр[ъ]п[е]лакѡнь ва[л]ѡ[с]ъ [аплоснр]-нѣтѡсь прѣгь презѡ[стрннгъ] космозѡвь змне гѣсеннца н проуѣ нже соуть на пакѡсть ж̄нтѡмь н лозню за[лѣ]ѡваю олово[м]ь [н] [за]печатлѣхъ пѣѡтѡ [со]ломо[нею] да вѣ[д]ете свез[а]нн ѡ[селѣ] н н[е]разрнешнте се во в[ѣ]кн [а]м[нн]ь пнлѣснѡтъ

Text from the Collection of Apocryphal Writings of the Savina Monastery (16th–17th century):

ѡ нменн господа нашего ісоуса хрнста закнннаю в̄н всн злодѣнставнн гадове н васн гвѣрїе земал'сн молнтѡѣ светаго мѣуеннка трнфоуна да нетворнте врьда ннвѡмь нн врьтѡмь нн вноградѡмь нлн жнтѡмь нлн воцїінамь села сего нме р нх'же скврьнїнмь звѣрѡмь нз'ѡтѡхъ нмена нже соуть: ересн подравн ваш'це евнмїе жоужелнце лнстогрнзъ лнстотрьгь лнстовѣзъ ев'ротосъ дарѡвальць дрѡнось концогрѣзъ грнзель кореногрнзѡць соухолнсть пльмень еврндннас прнкнносъ макрнпнѡсь, хамелеш гѣсеннца мѡль кырѡсь врьтѡсь лнтѡсь ѣстосносъ космозѡвь скоропїа нернплѣтѡсь крьпелось крьпелакѡнь вѡлось, аплоснрнѡсь проугн прѣзострннгъ козмозѡвь мышн н г'мїевѣ н проѡ снмь подѡбна еже соуть на пакѡсть ннвѡмь н жнтѡмь н врьтѡмь н вноградѡмь н проѡ снѣдемь села сего нме р· запрѣшаю вн нменемь хрнстовемь н светымь моуеннкомь трнѡлншмь н свѣгаю вн словѡмь божїемь н залѣѡваю ѡло(ѡ)мь н за(печѡ)тлѣю пѣѡтїю соломѡнею да вѣдѣть ннна свѣзанн н нераздрешеть се во вѣкы амнн²³

22 Kačanovskij 1881, 157–158.

23 Ibid., 158.

22 Kačanovskij 1881, 157–158.

23 Ibid., 158.

u obje tradicije. U najstarijoj slavenskoj verziji teksta, onoj u Sinajskom euhologiju, moli se Gospod i njegovi anđeli da izgone štetočine iz njiva i vinograda te da iz loza, njiva i vinograda odu *u gore puste* (въ горы поустиѡ); ukoliko štetočine ne poslušaju, prijeti im se da će ih izjesti čovječije ptice (Ѹлскыѡ пѣтнѡ).²⁴ U ovoj molitvi pobrojani su sljedeći slavenski i grčki nazivi za štetočine:

ЗАУБНЖ НЫИѢ ГЛАТН · НМЕНА ГАДОМЪ · ПРЖГЪ · СЛАНЖ · УРЪВЕНЪ ПРЖГЪ · КАТААРОСЪ · ФНЛОСЪ · ИЛОСЪ · ВЛАНТНСЪ · КАРЪКННОСЪ · ВРЪХОСЪ · Sin. 59a.²⁵

U razvijenijim tekstovima molitve sv. Trifuna mogu biti utkani i drugi tekstovi, poput različitih popisa svetaca, dijevoja evanđeoskog teksta, kao i veći broj naziva poljoprivrednih štetočina. U trebniku iz manastira Hilandar (Hil. 167) iz druge četvrtine 15. stoljeća sadržano je pet verzija ove molitve. M. Dimitrova, koja u svom radu donosi transkript svih pet tekstova, ističe da je u grčkim rukopisima prisutan veliki broj verzija molitve, a među slavenskim kodeksima trebnik Hil. 167 jedinstven je po tome što okuplja čak pet tekstnih verzija ove molitve. Prema tumačenju autorice, nije isključeno da je ciklus sastavljen upravo u manastiru Hilandar za potrebe litanija u vrtu ispred manastira, gdje se nalazila kapela (crkva) sv. Trifuna.²⁶ Sve ovo govori da su različiti primjerci molitve prevedeni i prilagođavani prema grčkim rukopisima, zbog čega je i broj verzija u slavenskoj tradiciji poprilično razgranat. Iako se u tekstualnom pogledu fatnički zapis ne podudara s primjercima molitvi iz trebnika Hil. 167, zanimljiva je usporedba naziva štetočina. Ovdje ćemo najprije prikazati spisak naziva štetočina iz fatničkog zapisa u usporedbi s nazivima u drugim molitvama: iz zbornika apokrifa manastira Savina (XVI–XVII) dvije su molitve koje sadrže nazive štetočina: već navođena molitva protiv štetočina na njivi (Sav.1) i molitva sv. Trifuna (Sav.2), dok se u Hilendarskom trebniku nalazi pet verzija molitvi sv. Trifuna (Hil.1,2,3,4,5). Nazive za štetočine klasificirat ćemo u dvije grupe: slavenske i grčke. Slavenski nazivi su sljedeći:

čestosomes (Ѹестосмось: Sav.1 Ѹестосносъ); *dadavlac* ([Д]адавлѡць: Sav.1 дарвалѡць); *darvonos* (дарвонось: Sav.1 дрвоносъ); *grizelj* (грнзель: Sav.1 грнзель); *gusenica* (гѸсенница: Sav.1 гѸсенница, Sav.2 Hil.1,2,5 гоуѸнница, Hil.3 гоуѸнница); *koncogriz* (ко[нцогрнз]: Sav.1 концогрнзъ); *korēnogriza* (ко[рѣно[г]рн[з]ѡць: Sav.1 кореногрнзаць); *kosmozob* (космозобь: Sav.1 космозобь); *krpeljakon*

The development of the *Prayer of St. Tryphon* within the Slavic tradition can be traced back to the version recorded in the canonical *Sinai Euchologion* from the late 10th century. The existence of multiple textual variants of this prayer – not only in terms of length, with both longer and shorter forms, but also in terms of content found in collections of both Slavic and Greek apocrypha – attests to the highly dynamic life of the text in both traditions. In the oldest Slavic version of the text, the one in the *Sinai Euchologion*, prayers are made to the Lord and his angels to expel pests from the fields and vineyards sending them *into the desolate mountains* (въ горы поустиѡ). Should the pests refuse to obey, they are threatened with being devoured by human birds (Ѹлскыѡ пѣтнѡ).²⁴ The following Slavic and Greek names for pests are listed in this prayer:

ЗАУБНЖ НЫИѢ ГЛАТН · НМЕНА ГАДОМЪ · ПРЖГЪ · СЛАНЖ · УРЪВЕНЪ ПРЖГЪ · КАТААРОСЪ · ФНЛОСЪ · ИЛОСЪ · ВЛАНТНСЪ · КАРЪКННОСЪ · ВРЪХОСЪ · Sin. 59a.²⁵

In the more developed versions of the *Prayer of St. Tryphon*, other texts may also be interwoven, such as various lists of saints, excerpts from the Gospel, and an expanded catalogue of agricultural pests. The *trebnik* ("book of needs") from the Hilandar monastery (Hil. 167), which dates to the second quarter of the 15th century, contains five versions of this prayer. M. Dimitrova, who provides a transcript of all five texts in her work, points out that a large number of versions of the prayer are present in Greek manuscripts. Among Slavic codices, however, the Hilandar manuscript is unique in gathering as many as five textual versions of the *Prayer of St. Tryphon*. According to Dimitrova's interpretation, it is quite possible that this cycle was compiled in the Hilandar Monastery itself for use in the litanies held in the garden located in front of the monastery, where a chapel (church) dedicated to St. Tryphon once stood.²⁶ All this suggests that various copies of the prayer were translated and adapted according to Greek manuscripts, which is why the number of versions in the Slavic tradition is quite extensive. Although the Fatnica inscription does not textually coincide with the Hilandar *trebnik* versions (Hil. 167), a comparison of the names of pests proves particularly interesting. Below, a list of pest names from the Fatnica inscription are presented in comparison with names used in other prayers: from the collection of apocrypha of the Savina monastery (16th–17th century), which contains two prayers listing pest names: the already-mentioned prayer against pests in the field (Sav.1) and the prayer of St. Tryphon (Sav.2), and from the five versions of the prayers of St. Tryphon contained in the Hilandar

24 Izraz Ѹлскыѡ пѣтнѡ u Sinajskom euhologiju poprilično je zagonetan. Dok su neki smatrali da je ova sintagma posljedica pogrešnog prevodenja: Ѹлскыѡ пѣтнѡ fortasse per errorem ex нѢскыѡ пѣтнѡ (Пенкова 2008, 328), Diddi smatra da se Ѹлскыѡ пѣтнѡ odnosi na rode, ptice koje imaju poseban status kod Slavena. Naime, roda pripada skupini svetih, "čistih" životinja, pripisuje joj se mržnja prema zmijama i drugim "nečistim" životinjama; postoji ukorijenjeno vjerovanje da ova ptica potječe od ljudskog roda, gotovo od prvog čovjeka – Adama, da posjeduje anatomske i moralne osobine čovjeka. Stoga Diddi smatra da izraz Ѹлскыѡ пѣтнѡ nije rezultat pogreške prepisivača (ili prevodioca) već odraz specifičnih vjerovanja. Cf. detaljnije u: Дидди 2011.

25 Geitler 1882, 108–109.

26 Димитрова 2013, 332.

24 The expression Ѹлскыѡ пѣтнѡ in the Sinai Euchologion is rather enigmatic. While some have suggested that this phrase resulted from a mistranslation: Ѹлскыѡ пѣтнѡ fortasse per errorem ex нѢскыѡ пѣтнѡ (Пенкова 2008, 328), Diddi argues that Ѹлскыѡ пѣтнѡ refers to storks; birds that held a special status among the Slavs. The stork belongs to the group of sacred, "pure" animals, is attributed with a hatred of snakes and other "impure" creatures, and a longstanding belief exists that this bird descends from the human line, almost from the first man – Adam – possessing human anatomical and moral characteristics. Therefore, Diddi considers that the expression Ѹлскыѡ пѣтнѡ is not the result of a scribe's (or translator's) error, but instead reflects specific beliefs; cf. Дидди 2011.

25 Geitler 1882, 108–109.

26 Димитрова 2013, 332.

([кр]ь[пе]лаконь: Sav.1 крьпелаконь); *listogrizzь* (лнсто[гр]нз[ь]: Sav.1 лнстогрнзь); *listotrěgь* (лнѣтоѣгь: Sav.1 лнстотръгь); *listovězь* (лнѣтовѣзь: Sav.1 лнстовѣзь); *moljь* (мол[ь]: Sav.1 моль, Hil.1,2 молен); *plьmenь* (пльмень: Sav.1 пльмень); *prezostri-gь* (презо[стрн]гь: Sav.1,2 прѣзострнъгь, Hil.5 празострнъгь); *podravь* ([под]равь: Sav.1 подравн); *prugь* (прѣгь: Sin. прхгь, Sav.1 проугн, Hil.1,2 проугы, Hil.3 проузн); *suholistь* (сѣхо[лнс]тъ: Sav.1 соухолнсть); *vašca* (вашца: Sav.1 ваш'це, Sav.2 вьщце, Hil.5 вьшнце); *zmije* (змне: Sav.1 s'мїевѣ); *žuželica* (жѣжелнц[а]: Sav.1 жоужелнце).

Kao što pokazuje navedeni popis, nazivi u fatničkom zapisu gotovo se u potpunosti podudaraju s onima u molitvi iz apokrifnog zbornika manastira Savina (XVI–XVII). Jedna skupina ovih leksema su općeslavenske: *gusjenica* (psl. *gōsēnica) 'ličinka leptira'; *moljь* (psl. *moljь) 'leptirić iz porodice Tineidae; moljac'; *vaš/vaška* (psl. *vъšь) 'naziv za različite nametnike na životinjama i biljkama'; *žuželica/žuželjka* (psl. *žuželica) 'kukac iz porodice Forficula auricularia'; *krpeljь* (*krpeljakom*) (psl. *kъrp'l'a) 'nametnik iz porodice Ixodes ricinus'; *plьamen* (psl. *plamenъ) 'gljiva nametnica iz porodice peronospora (*Plasmopara viticola*), napada listove i plodove vinove loze; plamenjača' te *zmija* 'gmizavac iz reda Ophidia; općenito gmizavac'. Leksema *suholistь* poznata je i drugim slavenskim jezicima (up. rus. сѣхоленстннк) i vjerovatno označava kukca (*Phasmidae*) koji uništava list tako što ga suši. U slavenske lekseme za koje se u crkvenoslavenskim tekstovima pojavljuju i grčke paralele spada прхгь (psl. *prgъ)²⁷ 'skakavac', koja je slavenski ekvivalent grecizmu акрндъ (ἀκρίς), dok za leksemu *grizeljь* ne nalazimo potvrde u rječnicima, ali je značenje jasno – kukac ili životinja koja grizenjem pravi štetu (psl. *gryzti).

Posebnu skupinu čine nazivi za štetočine koji su po svojoj strukturi složenice. Za većinu gore navedenih leksema teško je sa sigurnošću utvrditi o kojoj je štetočini riječ, ali je vrlo vjerovatno da su većina kalkovi grčkih složenica nastali u nekom od brojnih prijevoda molitve: tri su naziva sačinjena od im. *list* kao prvog dijela složenice (up. u grč. φυλλίστης), dok je drugi dio složenice nastao od glagolâ kojima se iskazuju načini kako nastaje šteta: *listogrizzь* (: grize list), *listotrěgь* (: trga list) i *listovězь* (: vjerovatno obara, veže list). Od glagola *gristi* kao drugog dijela složenice formirane su složenice *koncogrizzь* i *korēnogrizzь*, a od glagola *zobati* složenica *kosmozobь*, čiji bi prvi dio mogao imati veze s nazivom za vinovu lozu zabilježenom na Cresu – *kosmaj*, s tim da se imenica *kosmatka* upotrebljava i za opću imenica biljka, a sve se izvode iz etimona **kosmь*/**kosma*.²⁸ Za прѣзострнъ

trebnik (Hil.1,2,3,4,5). The names of pests are classified here into two groups: Slavic and Greek.

The Slavic names are as follows:

čestosmosь (честосмось: Sav.1 честоснось); *dadavlacь* ([д]адавляць: Sav.1 дарвальць); *darvonosь* (дарвонось: Sav.1 дрвонось); *grizeljь* (грнзель: Sav.1 грнзель); *gusenica* (гѣсеннца: Sav.1 гѣсеннца, Sav.2 Hil.1,2,5 гоусѣннца, Hil.3 гоусѣннца); *koncogrizzь* (ко[н]цогрнзь: Sav.1 концогръзь); *korēnogrizzь* (ко[р]но[г]рн[з]аць: Sav.1 кореногрнзаць); *kosmozobь* (космозобь: Sav.1 космозобь); *крьпелаконь* ([кр]ь[пе]лаконь: Sav.1 крьпелаконь); *listogrizzь* (лнсто[гр]нз[ь]: Sav.1 лнстогрнзь); *listotrěgь* (лнѣтоѣгь: Sav.1 лнстотръгь); *listovězь* (лнѣтовѣзь: Sav.1 лнстовѣзь); *moljь* (мол[ь]: Sav.1 моль, Hil.1,2 молен); *plьmenь* (пльмень: Sav.1 пльмень); *prezostri-gь* (презо[стрн]гь: Sav.1,2 прѣзострнъгь, Hil.5 празострнъгь); *podravь* ([под]равь: Sav.1 подравн); *prugь* (прѣгь: Sin. прхгь, Sav.1 проугн, Hil.1,2 проугы, Hil.3 проузн); *suholistь* (сѣхо[лнс]тъ: Sav.1 соухолнсть); *vašca* (вашца: Sav.1 ваш'це, Sav.2 вьщце, Hil.5 вьшнце); *zmije* (змне: Sav.1 s'мїевѣ); *žuželica* (жѣжелнц[а]: Sav.1 жоужелнце).

As the above list demonstrates, the names in the Fatnica inscription almost completely correspond to those found in the prayer from the apocryphal collection of the Savina monastery (16th–17th century). One group of these lexemes are common Slavic: *gusjenica* (psl. *gōsēnica*) – "caterpillar, larva of a butterfly"; *moljь* (psl. *moljь*) – "a small butterfly of the family *Tineidae*; moth"; *vaš/vaška* (psl. *vъšь*) – "a term for various parasites on animals and plants"; *žuželica/žuželjka* (psl. *žuželica*) – "an insect of the species *Forficula auricularia*"; *krpeljь* (with the variant *krpeljakom*) (psl. *kъrp'l'a*) – "a parasite of the family *Ixodes ricinus*; tick"; *plьamen* (psl. *plamenъ*) – "a parasitic fungus of the family *Peronospora* (*Plasmopara viticola*), attacking the leaves and fruits of grapevines; downy mildew"; and *zmija* – "a reptile of the order *Ophidia*; more generally, any reptile."

The lexeme *suholistь* is also known in other Slavic languages (cf. Russian сѣхоленстннк) and probably denotes an insect (*Phasmidae*) that damages leaves by drying them out.

Slavic lexemes for which Greek parallels also appear in Church Slavonic texts include прхгь (psl. *prgъ) 'grasshopper',²⁷ which is the Slavic equivalent of the Greek word акрндъ (ἀκρίς), while we do not find any confirmation of the lexeme *grizeljь* in dictionaries, but the meaning is clear: an insect or an animal that causes damage by biting (psl. *gryzti).

A special group consists of the names for pests that are compound forms in structure. For most of the above-mentioned lexemes, it is difficult to determine with certainty which pest it is, but it is very likely that most of the calques are Greek compounds created in one of the numerous translations of the prayer. Three names are made up of the noun *leaf* as the first part of the compound (cf. in Greek φυλλίστης), while the

27 Zanimljiv je primjer zamjene lekseme прхгь lekseмом проун u Djelima apostolskim u Hvalovom zborniku: 9:1 Hval. ѿ безаднѣ н разоумннхъ проуѣ ~ Mlet. ѿ безаднѣ н разоумннхъ прѣзѣхъ ~ Giljf. ѿ безаднѣ н разоумннхъ прѣзѣхъ (ANUBiH, n. a.). Ova zamjena ne bi bila toliko čudna da se u Trifunovoj molitvi nakon popisa štetočina ne dodaje: н проун нже соуть на пакость жнтѡмь (i ostalim koji su na pakost žitu). Stoga greška možda ima veze Hvalovim poznavanjem molitve sv. Trifuna ili pak pisara čiji je rukopis poslužio Hvalu kao predložak.

28 Skok 1972, II, 161.

27 An interesting example is the substitution of the lexeme прхгь with проун in the *Acts of the Apostles* in the Hval Manuscript: 9:1 Hval. ѿ безаднѣ н разоумннхъ проуѣ ~ Mlet. ѿ безаднѣ н разоумннхъ прѣзѣхъ ~ Giljf. ѿ безаднѣ н разоумннхъ прѣзѣхъ (ANUBiH, n.a.). This substitution would not be so surprising if, in Saint Tryphon's prayer, after the list of pests, the phrase н проун нже соуть на пакость жнтѡмь ("and others who are harmful to the grain") were not added. Therefore, the error may be related to Hval's familiarity with Saint Tryphon's prayer or to the scribe whose manuscript served as a model for Hval.

Dimitrova navodi da je hibrid, odnosno polukalk grč. πρασίκουρος.²⁹ Neki su nazivi nejasni: *dadavlačь* (!) (Sav.1 дарвальць), *darvonosъ* i *čestosmosъ* (Sav.1 ѹстосмосъ), s tim da bi prva dva trebala imati vezu s korijenom **deriv-* 'drvo'.

Kad je riječ o grčkim nazivima, u zapisu dolaze sljedeći: *aplosiritosъ* ([απλοσρη]нтосъ: Sav.1 απλοσρηθοςъ); *eresi* (Δερε[сн]: Sav.1 ересн, Sav.2 ереснвн, Hil.5 ёресѣвы); *evima* (евнма: Sav.1 евнмїе); *evridinasъ* (еврндннасъ: Sav.1 еврндннасъ); *hameleosъ* (хамелеωсъ: Sav.1 халемевосъ); *kirosъ* (κ[ορη]ωсъ: Sav.1 кыросъ); *litosъ* (ληтосъ: Sav.1 лнтосъ); *makripiosъ* (макрпнносъ: Sav.1 макрннїωсъ); *prikinosъ* (прнкнносъ: Sav.1 прнкыносъ); *valosъ* (ва[λ]о[с]ъ: Sav.1 вьлосъ); *vrbhosъ* (врѣ[χ]осъ: Sin. врѣхосъ, Sav.1 врѣтосъ).

Potruga za pojašnjenjem značenja nekih leksema nije urodila plodom tako da nazivi *aplosiritosъ*, *evima*, *evridinasъ* i *litosъ* zasad ostaju neprozirni.³⁰ Druge su pak potvrđene u staroslavenskim rukopisima, ali i u rječnicima. Za grč. ἐρουσίβη staroslavenski tekstovi i rječnici nude oblike: ероуснн i ересевнн 'žitna hrđa koju izaziva gljivica iz porodice Pucciniomycotina', a sinonim joj je slavenska leksema ржда (hrđa).³¹ Leksemu *hameleosъ*, za koju u Sav.1 dolazi oblik sa slovnom permutacijom халемевосъ, ne bilježe staroslavenski rječnici, ali je najvjerojatnije riječ o grč. χαμαιλέοντας 'kameleon (porodica Chamaeleonidae)', odnosno gušter, s obzirom na to da kameleoni pripadaju porodici guštera. Grčka leksema *makripiosъ* (grč. μακρόπους) u fatničkom i Sav.1 zapisu se ne prevodi, dok u verzijama iz Hil. dolazi slavenski kalk дългокракъ, što odgovara grčkim sastavnicama μακρό- 'dug, dugačak' + -πους 'krak, noga'.

Grčka leksema βροῦχος u crkvenoslavenskim tekstovima javlja se u likovima врѣхосъ i врѣхъ i označava vrstu neletećeg kukca koji pravi štetu žitu, grašku itd. Za oblik врѣхосъ, koji je zabilježen u Sinajskom euhologiju, Frček navodi značenje 'qui dessèche les rameaux (?) et la cime'.³² U zborniku Sav. stoji oblik sa τ: врѣтосъ, koji je najvjerojatnije greška jer je leksema *vruh* 'žizak' prisutna i u ruskom crkvenoslavenskom врухъ, ali i u rumunskom jeziku *vruh*.³³ Za grčku lekseму κόρις, кориός, koja odgovara slavenskom nazivu *stjenica*, u Sav. stoji leksema кыросъ, dok je u fatničkom zapisu zbog oštećenja dio lekseme nečitljiv. Kako se u Sav. i na drugim mjestima pojavljuju greške, za fatnički zapis može se rekonstruirati κ[ορη]ωсъ, što je zamjena za grč. кориός iz

second part of the compound is formed from verbs that express the ways in which damage occurs: *listogrizъ* (= bites a leaf), *listotrěbъ* (= tears a leaf) and *listovézъ* (= probably breaks, warps a leaf). The compounds *koncogrizъ* and *korěnogrizacъ* were formed from the verb *gristi* (to bite) as the second part of the compound. The compound *kosmozobъ* was formed from the verb *zobati* (to peck), while the first part of the word could be related to the name for the grapevine recorded on Cres – *kosmaj*, with the noun *kosmatka* also being used for the general noun plant, with all being derived from the etymon **kosmъ*/**kosma*.²⁸ Regarding πρѣзостρηγъ, Dimitrova notes that it represents a hybrid or semi-calque of the Greek πρασίκουρος.²⁹

Some names remain unclear: *dadavlačь* (!) (Sav.1 дарвальць), *darvonosъ*, and *čestosmosъ* (Sav.1 ѹстосмосъ), though the first two are likely related to the root *deriv-* meaning 'tree'.

As for the Greek names recorded in the inscription, the following appear:

aplosiritosъ ([απλοσρη]нтосъ: Sav.1 απλοσρηθοςъ); *eresi* (Δερε[сн]: Sav.1 ересн, Sav.2 ереснвн, Hil.5 ёресѣвы); *evima* (евнма: Sav.1 евнмїе); *evridinasъ* (еврндннасъ: Sav.1 еврндннасъ); *hameleosъ* (хамелеωсъ: Sav.1 халемевосъ); *kirosъ* (κ[ορη]ωсъ: Sav.1 кыросъ); *litosъ* (ληтосъ: Sav.1 лнтосъ); *makripiosъ* (макрпнносъ: Sav.1 макрннїωсъ); *prikinosъ* (прнкнносъ: Sav.1 прнкыносъ); *valosъ* (ва[λ]о[с]ъ: Sav.1 вьлосъ); *vrbhosъ* (врѣ[χ]осъ: Sin. врѣхосъ, Sav.1 врѣтосъ).

The search for explanations of certain lexemes has not been fruitful, so the terms *aplosiritosъ*, *evima*, *evridinasъ*, and *litosъ* remain unclear for now.³⁰ Others are confirmed in Old Slavic manuscripts, but also in dictionaries. For the Greek ἐρουσίβη, Old Slavic texts and dictionaries offer the forms: ероуснн and ересевнн meaning *grain rust caused by a fungus from the family Pucciniomycotina*, and its synonym is the Slavic lexeme ржда (rust).³¹ The lexeme *hameleosъ*, which in Sav.1 appears with a letter permutation as халемевосъ, is not recorded in Old Church Slavonic dictionaries, but it most likely corresponds to the Greek χαμαιλέοντας ('chameleon', family *Chamaeleonidae*), that is, to a type of lizard, since chameleons belong to the lizard family. The Greek lexeme *makripiosъ* (Greek μακρόπους) is not translated in the Fatnica and Sav.1 records, while in the versions from Hilandar it comes from the Slavic calque дългокракъ, which corresponds to the Greek components μακρό- 'long' + -πους 'leg'.

The Greek lexeme βροῦχος appears in Church Slavonic texts as врѣхосъ and врѣхъ, denoting a type of flightless insect that causes damage to grain, peas, and similar crops. For the form

29 Димитрова 2013, 345.

30 Nazivi za štetočine znaju biti neprozirni i u grčkim i u bizantskim verzijama molitve, o čemu govori Marciniak (2023), a to potvrđuju i izdanja molitvi, kao što je npr. popis štetočina u grčkog Euhologiju № 523 iz 1613. godine u kojem su oznakom sic obilježeni nejasni nazivi: ἀκρίς, κάμμη, σκωλυκοκάμμη, σκώλυξ γής, ἐρουσίβη, μαρίης, βροῦχος, καλήγαλη, μακρόπους, ἦρα, φυλλόκουρος, καυλοκάπος (sic), ριζιώτης, κεφαλιώτης, ἦπα, ἐπίμαλος, πάππας, σιδηροτράχηλος, ποντικός, κουρευτινος, κοχλιός, βοσπορινός, ἡδηρικός, ζαυχιπόδ, γοθτικός, μακρομήτης, κόνος, κόνων, ἐμφυλιστής, μιξιος, βλαστοκόπος, κικιών, φθειρα, ἀμιγδαλώρα, ριζοκόπος, κύδαλος, σιρός, τίθος, φυλλίτης, ρυγίτης, μώρος, μύρμηξ, ἀσπάλαξ, ἐνδειξής, πτώξ, ἀλώπηξ, ἀυρίοχηρος (sic), δράκων, κύων, κονοῦ. Дмитриевский 1901/1965, 964.

31 Cf. Pilát 2016.

32 Frček 1933, XXIV, 780.

33 Фасмер 1986, I, 362.

28 Skok 1972, II, 161.

29 Димитрова 2013, 345.

30 The names of pests are often opaque in both Greek and Byzantine versions of the prayer, as noted by Marciniak (2023); a point confirmed by published prayer editions. For example, the list of pests in the Greek Euchologion № 523 from 1613 marks unclear names with sic: ἀκρίς, κάμμη, σκωλυκοκάμμη, σκώλυξ γής, ἐρουσίβη, μαρίης, βροῦχος, καλήγαλη, μακρόπους, ἦρα, φυλλόκουρος, καυλοκάπος (sic), ριζιώτης, κεφαλιώτης, ἦπα, ἐπίμαλος, πάππας, σιδηροτράχηλος, ποντικός, κουρευτινος, κοχλιός, βοσπορινός, ἡδηρικός, ζαυχιπόδ, γοθτικός, μακρομήτης, κόνος, κόνων, ἐμφυλιστής, μιξιος, βλαστοκόπος, κικιών, φθειρα, ἀμιγδαλώρα, ριζοκόπος, κύδαλος, σιρός, τίθος, φυλλίτης, ρυγίτης, μώρος, μύρμηξ, ἀσπάλαξ, ἐνδειξής, πτώξ, ἀλώπηξ, ἀυρίοχηρος (sic), δράκων, κύων, κονοῦ. Дмитриевский 1901/1965, 964.

31 Cf. Pilát 2016.

drugih primjeraka molitve.³⁴ Nazivu *valosъ* (βα[λ]ο[с]ъ), ako ga ja uopće moguće rekonstruirati u fatničkom zapisu, odgovara φηλοσъ iz Sin. euhologija, a oboje je zamjena za grč. ψυλλίτης, ψύλλος, odnosno ψαλίτης.³⁵

Na samome kraju valja istaći da proširivanje usporedbi pruža mogućnost za rješavanje manje jasnih mjesta, ali da udaljavanja od izvornika, pri čemu mnoge karike zasigurno nisu preživjele, uveliko otežavaju rasvjetljavanje svih mjesta.

ZAKLJUČAK

U dosadašnjim proučavanjima bosanske srednjovjekovne pisane tradicije žanru magijske književnosti nije pridavan naročit značaj zbog toga što je sačuvani fond ovih rukopisa iznimno skroman. Međutim, u posljednje vrijeme, otkrivanjem nepoznatih amuleta, kao i revidiranim čitanjem ranije otkrivenih, moguće je govoriti o cijelom jednom žanru od kojeg su do nas, nažalost, doprli samo ostaci. U nedavnom revidiranom čitanju apotropijskog zapisa iz Slatnice kod Prozora (Nakaš 2016), koji pored slavenskog teksta sadrži i grčki zapisan ćirilicom, poređenjem sa srodnim tekstovima u drugim slavenskim zbornicima apokrifna napravljena je pomak u interpretaciji bosanske magijske tradicije. Zapisima iz Slatnice kod Prozora i Hodbine kod Mostara danas se može pridružiti i zapis iz Fatničkog polja koji dodatno potvrđuje postojanje cijelog jednog žanra književnosti. Prisustvo grčkih magijskih formula u slavenskom idiomu svjedoči o uklopljenosti bosanske magijske literature u bizantsku tradiciju oslonjenu na grčku apokrifnu književnost. Iako iz bosanskog srednjovjekovlja nije sačuvan nijedan rukopis čiji su sadržaji ovakvi apokrifi, postojanje amuleta s takvim zapisima navodi na zaključak da su takvi zbornici morali postojati i da su, po svemu sudeći, bili slični apokrifnom zborniku iz manastira Savina (XV–XVII). Nadu u pronalazak novih artefakata posebno snaži novootkrivena olovna pločica s tekstom molitve protiv zloga dažda pronađena 2025. godine u blizini srednjovjekovne gradine Bedem u okolini Visokog. Otkrivanje novih tekstova, kao i revidiranje poznatih, pomaže u osvjetljavanju vrsta i namjena apokrifnih tekstova koji su prepisivani u srednjovjekovnoj Bosni, premda se i na osnovu sačuvanih primjeraka može s relativnom sigurnošću pretpostaviti mnogo bogatiji sistem žanrova nego što to pokazuju do danas preživjeli primjerci.

врѣхосъ, attested in the Sinai Euchologion, Frček provides the meaning *qui dessèche les rameaux (?) et la cime*³² (one who dries up the branches (?) and the top). In the collection of Sav. there is a form with τ: врьтосъ, which is most likely a mistake because the lexeme *vrüh* (weevil) is also present in the Russian Church Slavonic врьхъ, but also in the Romanian language, as vrüh.³³ For the Greek lexeme κόρις, κοριός, which corresponds to the Slavic name bedbug, in Sav. the lexeme reads as кыросъ, while in the Fatnica inscription part of the lexeme is illegible due to damage. Since errors also appear in Sav. and elsewhere, for the Fatnica record it is possible to reconstruct κ[ορι]ωσъ, which is a replacement for the Greek κοριός from other copies of the prayer.³⁴ The name *valosъ* (βα[λ]ο[с]ъ), if it is at all possible to reconstruct it in the Fatnica record, corresponds to φηλοσъ from Sinai Euchologion, both being replacements for the Greek ψυλλίτης, ψύλλος, or ψαλίτης.³⁵

In conclusion, it should be emphasized that broadening the scope of comparison enables the resolution of less clear passages, but deviations from the original – many links to which have undoubtedly not survived – greatly complicate the elucidation of all parts of the text.

CONCLUSION

In previous studies of the Bosnian medieval written tradition, the genre of magical literature has not been afforded special importance, largely due to the fact that the preserved fund of these manuscripts is extremely limited. However, with the recent discovery of previously unknown amulets, as well as the revised readings of those found earlier, it is now possible to speak of an entire literary genre of which, unfortunately, only remnants have survived. In the recently revised reading of the apotropaic inscription from Slatnica near Prozor (Nakaš 2016), which contains both a Slavic text and Greek written in Cyrillic, comparison with related texts found in other Slavic apocryphal collections has led to progress in interpreting Bosnian magical tradition. Records from Slatnica near Prozor and Hodbina near Mostar can now be joined by a record from Fatničko Polje, which additionally confirms the existence of an entire genre of literature. The presence of Greek magical formulas in the Slavic idiom testifies to the incorporation of Bosnian magical literature into the Byzantine tradition based on Greek apocryphal literature. Although no manuscripts containing such apocryphal texts have survived from medieval Bosnia, the existence of amulets with such inscriptions suggests that collections of this nature must have existed and that, by all accounts, they were similar to the apocryphal collection from the Savina Monastery (15th–17th centuries). In particular, the recent discovery of a lead tablet inscribed with a prayer against evil rain, unearthed in 2025 near the medieval fortification of Bedem, near Visoko strengthens hopes for the finding of new artifacts. The discovery of new texts, as well as the revision of known ones, helps to shed light on the types and purposes of apocryphal texts that were copied in medieval Bosnia, although one can assume with relative certainty – on the basis of those preserved – a much richer system of genres than is shown by the surviving copies.

32 Frček 1933, XXIV, 780.

33 Фасмер 1986, I, 362.

34 Дмитриевский 1901/1965, 119.

35 In the *Slovník jazyka staroslověnského*, it simply states: "a name of a harmful insect", but even Greek dictionaries do not provide a precise identification; cf., for example, ψαλίτης: a type of insect that harms vegetables (Liddell *et al.* 2013).

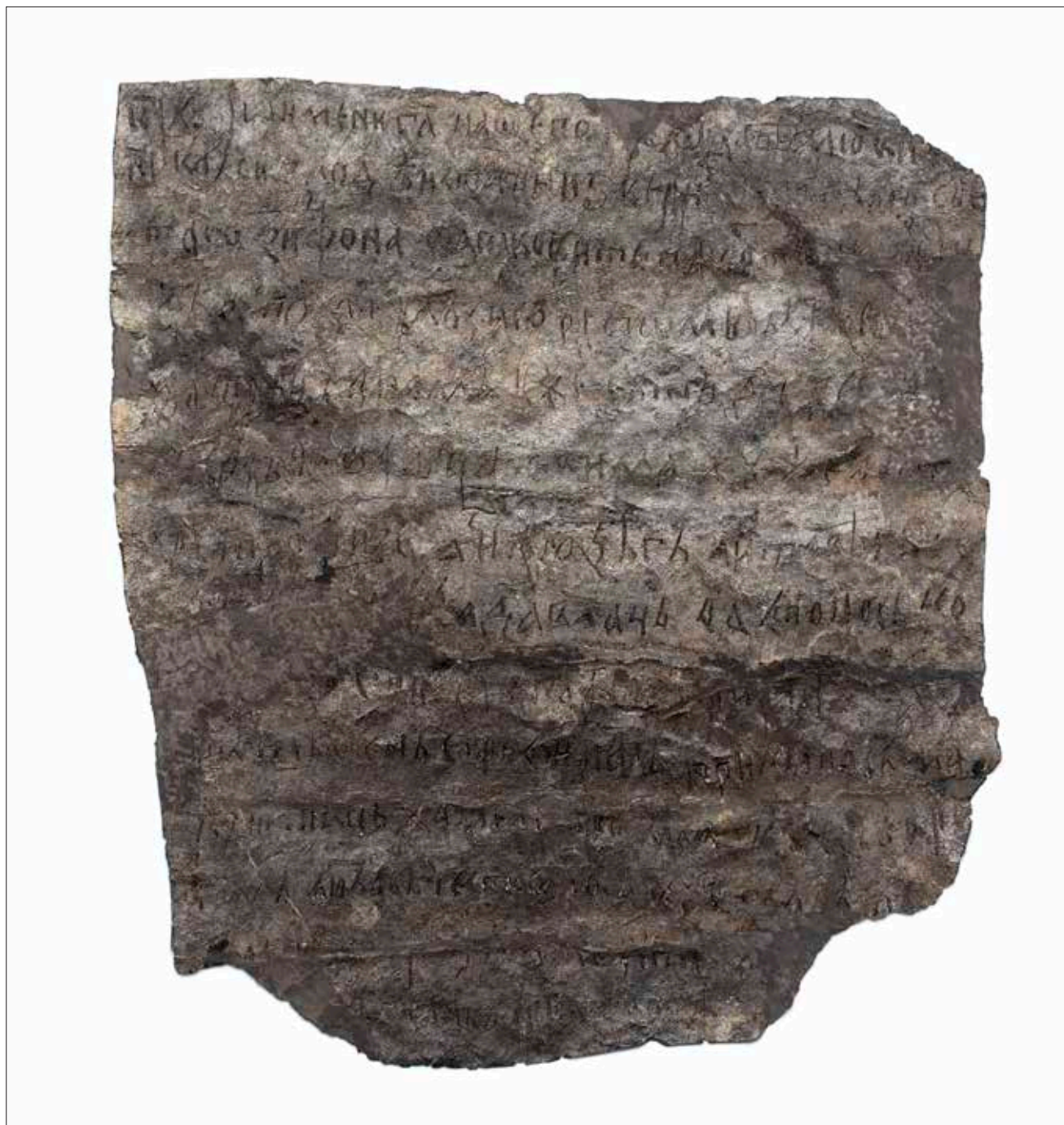
34 Дмитриевский 1901/1965, 119.

35 U *Slovníku jazyka staroslověnského* stoji samo: "a name of a harmful insect", ali ni grčki rječnici ne preciziraju: up. npr. ψαλίτης: vrsta insekta koji šteti povrću (Liddell *et al.* 2013).

LITERATURA/LIST OF REFERENCES

- Anđelić, P.** 1982, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Svetlost, Sarajevo.
- Anđelić, P.** 1983, *Srednjovjekovne župe. Teritorijalni sistem lokalne uprave u ranijim stoljećima srednjeg vijeka na području nekadašnje Humske zemlje: naučnoistraživački projekat*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- ANUBiH**, n. a. Korpus srednjovjekovnih bosanskih tekstova | Novi zavjet | Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Dostupno na: <https://ohn.anubih.ba/gradja/search>.
- Bešlagić, Š.** 1971, *Stećci i njihova umjetnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
- Čović, V.** 1988, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, 3, Zemaljski muzej u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
- Дидди, К.** 2011, Euchologium Sinaiticum 59A10 уласкыя пътнца. Об одном загадочном чтении в молитве св. Трифону, *Palaeobulgarica*, 35/2, Sofija, 3–13.
- Димитрова, М.** 2013, Молитвите на св. Трифон в требник № 167 от Хилендарския манастир, *Старобългарска литература*, 48, София, 328–351.
- Дмитриевский, А.** 1901/1965, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках Православного Востока. 2. Еὐχολόγια*, Киев, 1901. (reprint Hildesheim, 1965).
- Ђорђевић, П.** 1990, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Треће издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Фасмер, М.** 1986, *Этимологический словарь русского языка*, 1, Прогресс, Москва.
- Frček, J.** 1933, *Euchologium Sinaiticum, Texte slave avec sources grecques et traductions françaises*, Patrologia Orientalis, Didot, Paris.
- Geitler, L.** 1882, *Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Гудков, А.** 2019, «Кто изочтет, премудр буде»: Печать царя Соломона в славяно-русских манускриптах XV–XIX веков, *Русская вера*, 30. 9. 2015. [online]. Dostupno na: https://ruvera.ru/articles/pechat_carya_solomona [23. 7. 2025].
- Каčanovskij, V.** 1881, Apokrifne molitve, gatanja i priče, *Starine*, 13, Zagreb, 150–163.
- Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S.** 2013, *LSJ - Ancient Greek Dictionaries* [online]. Dostupno na: https://lsj.gr/wiki/Main_Page.
- Marciniak, P.** 2023, I nomi degli insetti a Bisanzio tra sviluppi eruditi e tradizioni popolari, *RursuSpicae*, 5, Nice, 1–13.
- Mathiesen, R.** 1955, Magic in Slavia Orthodoxa: The Written Tradition, in: H. Maguire (eds.) *Byzantine Magic*, Washington, 160–177.
- Mazrak, E.** 2018, Analiza kalendara ćirilicnog Parmskog zbornika apokrifa u kontekstu štovanja svetaca i praznika u srednjovjekovnoj Bosni, *Vrhbosnensia*, 2, Sarajevo, 241–280.
- Nakaš, L.** 2016, Apotropejski zapis iz Slatnice, u: T. Brković (ur.) *Bosanski ban Tvrtko "pod Prozorom u Rami"*, Općina Prozor-Rama, Prozor; Synopsis, Sarajevo, Zagreb, 1–17.
- Nakaš, L.** 2015, Ka novom čitanju Kunovskog zapisa, *Кирилومه-тодиевистика*, 9, Skoplje, 23–39.
- Novaković, S.** 1886, Zapis od grada močja i crvi po nivama, iz Rukopisa karlovačke Patrijaršijske biblioteke br. 3624, *Starine*, 18, Zagreb, 183–187.
- Pantelić, M. A.** 1973, Hrvatskoglagoljski amulet tipa Sisin i Mihael, *Slovo*, 23, Zagreb, 161–203.
- Patsch, C.** 1894, Novi i revidirani natpisi. (Sa 24 slike u tekstu), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 341–358.
- Пекић, Р. Б.** 2010, Средњовјековна жупа – нахија Ватница, *Зборник радова Филозофског факултета*, XL, Универзитет у Приштини, Приштина, 93–230.
- Пенкова, П.** 2008, *Речник-индекс на Синајския Евхологий*, Академично издателство, София.
- Pilát, Š. (ur.)** 2016, Slovník jazyka staroslověnského, u: *GORAZD: the Old Church Slavonic Digital Hub*. Dostupno na: <http://gorazd.org/gulliver/?envLang=en>.
- Radimský, V.** 1892, Arheološke crtice, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 2, Sarajevo, 117–127.
- Skok, P.** 1972, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga druga, JAZU, Zagreb.
- Strohal, R.** 1910, 'Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige', *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena (1896–1940)*, 15, 120–160.
- Truhelka, Č.** 1906, Opet jedan zapis bosančicom [Zapis iz Mostarskog kotara], *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XVIII, 540–541.
- Vego, M.** 1957, *Naselja srednjovjekovne Bosanske države*, Svetlost, Sarajevo.
- Vego, M.** 1964a, Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine (nastavak), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XIX, Sarajevo, 173–211.
- Vego, M.** 1964b, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Izdanje Zemaljskog muzeja, III, Sarajevo.

PRILOG: OLOVNA PLOČA IZ FATNICE

Sl. 1. Prva strana pločice (snimio: Adnan Šahbaz)

Fig. 1. First side of tablet (photo: Adnan Šahbaz)

Sl. 2. Druga strana pločice (snimio: Adnan Šahbaz)

Fig. 2. Second side of tablet (photo: Adnan Šahbaz)

ZEMALJSKI MUZEJ
BOSNE I HERCEGOVINE

ISSN 0581-7501

9 770581 750007